

تبیین حقوق شهروندی در برنامه‌ریزی پایدار محله‌ای (مطالعه موردی: محله‌های مقصودیه و منظریه شهر تبریز)

اصغر مولائی*^۱؛ نیما علیپور اقدم تکمه داش^۱، مسعود هاشمی^۱

۱. گروه معماری و شهرسازی، دانشکده معماری و شهرسازی، دانشگاه هنر اسلامی تبریز، ایران

(دریافت: ۱۴۰۱/۰۳/۰۴ پذیرش: ۱۴۰۱/۰۷/۱۱)

چکیده

توجه به حقوق شهروندی نقش مهمی در برنامه‌ریزی محله‌های پایدار دارد. به طوری که برنامه‌ریزی پایدار در محله با محوریت حقوق شهروندی می‌تواند با حمایت و تامین نیازهای شهروندان، رضایت‌مندی آنان و شهر پایدار را به ارمغان آورد. از منظر شهروندی، محله پایدار دارای طیف گوناگونی از حقوق شهروندی در ابعاد مختلف کارکردی، فضایی و کالبدی، اجتماعی و فرهنگی هستند. موضوعی که در بافت‌های مسکونی ایران بدان کم توجهی شده و حقوق شهروندی محله‌ها نادیده گرفته شده‌اند. این پژوهش با هدف بازشناسی ابعاد و معیارهای حقوق شهروندی در محله از منظر شهرسازی است که با روش پژوهش تحلیل محتوای متن با راهبردی میان رشته‌ای انجام شده است. در محله‌های مقصودیه و منظریه تبریز با روش پیمایش میدانی و مصاحبه با ساکنان و تحلیل پژوهشگران بحث شده است. نتایج پژوهش نشان می‌دهد که حقوق شهروندی شهروندان در محله، شامل نیازهای مختلف شهروندان اعم از کودکان، زنان، نوجوانان و جوانان و سالمندان است که تامین فضاهای سبز، بازی، ورزش و تفریح نقش مهمی در آن دارد. با توجه به مولفه‌ها و معیارهای مرتبط با موضوع پژوهش، نتایج حاصل از این پژوهش بیانگر آن است که محله منظریه از نظر برنامه‌ریزی پایدار محله‌ای در رتبه بالاتری نسبت به محله مقصودیه قرار دارد.

واژه‌های کلیدی: برنامه‌ریزی، تبریز، حقوق شهروندی، فضای سبز، محله.

Definition of Citizenship Rights in Sustainable Neighborhood Planning (Case study: Maqsoodiye and Manzarieh Neighborhoods of Tabriz city)

Molai^{1*}, A., Alipour Aghdam Takmeh Dash¹, N., Hashemi¹, M.,

1. Department of Architecture and Urban Planning, Faculty of Architecture and Urban Planning, Tabriz Islamic Art University, Iran

Received: 25/05/2022 Accepted: 03/10/2022

Abstract

Paying attention to citizens' rights is essential in planning sustainable neighborhoods. So, sustainable planning in the neighborhood centered on citizens' rights can bring their satisfaction and a sustainable city by supporting and meeting the needs of the citizens. From the point of view of citizenship, the stable neighborhood has various citizenship rights in different functional, spatial, physical, social, and cultural dimensions. An issue that has been neglected in the residential contexts of Iran, and the rights of citizens of neighborhoods have been ignored. This research aims to identify the dimensions and criteria of citizenship rights in the neighborhood from the perspective of urban planning, which was carried out with the text content analysis research method with an interdisciplinary strategy. It has been discussed in Maqsoodiyeh and Manzarियeh neighborhoods of Tabriz with the method of field survey and interviews with residents and researchers' analysis. The research results show that the citizens' citizenship rights in the neighborhood include various needs, such as children, women, teenagers, young, and the elderly, in which the provision of green spaces, games, sports, and recreation plays an important role. According to the components and criteria related to the research subject, the results indicate that Manzarieh neighborhood is ranked higher than the Maqsoodiyeh in terms of sustainable neighborhood planning.

Keywords: Planning, Tabriz, Citizenship rights, Green space, Neighborhood.

مقدمه

به دنبال رشد شهرنشینی، مفاهیم جدیدی مانند شهروندی و حقوق شهروندی وارد گفتمان سیاسی کشورها شده و حقوق و تکالیفی را متوجه جامعه و دولت کرده است. وجه تمایز انسان پیشامدرن به عنوان یک فرد «مکلف» از انسان پسامدرن به عنوان یک فرد «محق» است (محمدی فر و همکاران، ۱۳۹۶). بی تردید، شهروندی شاخصی کلیدی برای جوامع مدرن محسوب می‌شود و مهم‌تر آنکه شهروندی دارای مجموعه گسترده‌ای از حقوق و تکالیف مدنی، سیاسی و اجتماعی است که می‌تواند در عرصه شهر تبلور یابد (شیانی و زارع، ۱۳۹۷). شهروندی وضعیتی است که حق افراد را برای برخورداری از حقوق و هم مسئولیت جمعی شهروندان راه که اداره با ثبات امور بر آن‌ها مبتنی است، به رسمیت شناخته (زارع شاه آبادی و همکاران، ۱۳۹۷) و دربرگیرنده برخی حقوق، وظایف و مسئولیت‌هایی است که در عین حال مفاهیم تساوی، برابری، عدالت و استقلال را نیز در بر می‌گیرد. دامنه و ماهیت شهروندی در هر زمان با در نظر گرفتن ابعاد به هم پیوسته‌ای همچون بافت محتوای حوزه، و عمق قابل درک است مفهوم غنی شهروندی فقط وقتی دست یافتنی است که موانع فراروی بستر اجرای آن مشخص شود و از بین برود (صفایی و ابراهیمی، ۱۳۹۶). بر همین مبنا، مکلین اعتقاد دارد که شهروندی مطمئن‌ترین و قانونی‌ترین وضعیتی است که در یک کشور می‌تواند وجود داشته باشد (مکلین، ۲۰۱۴). همچنین، شهروندی تنها یک موقعیت نیست که شخص در آن مجموعه‌ای از حقوق و وظایف داشته باشد؛ بلکه احساس برخورداری از حقوق شهروندی جنبه مهمی از شهروندی است که در تحقق شهروندی، تحکیم، و تقویت بنیان‌های اجتماعی هر جامعه نقش بسزایی دارد (سام آرام و برزگر پاریزی، ۱۳۹۵). حقوق شهروندی یا آزادی‌های عمومی یا شهروندی مجموعه‌ای از حقوق مدنی، سیاسی، اجتماعی و اقتصادی است که فرد به عنوان تبعه یک دولت - کشور از آن برخوردار است و محور تضمین حقوق قانون است که در جامعه‌ای دولت موظف است به نمایندگی از اتباع خود آن را به عنوان حقوق ملت یا

آزادی‌های عمومی در چارچوب اعلامیه حقوق تصویب کند و به اجرا بگذارد (قاضی شریعت پناهی، ۱۳۹۸). در واقع، حقوق شهروندی آمیخته‌ای است از وظایف و مسئولیت‌های شهروندان در قبال یکدیگر، شهر، و دولت یا قوای حاکم و مملکت و همچنین حقوق و امتیازاتی که وظیفه تأمین آن حقوق بر عهده مدیران شهری (شهرداری)، دولت، یا به‌طور کلی قوای حاکم است. به مجموعه این حقوق و مسئولیت‌ها حقوق شهروندی اطلاق می‌شود (قانع و همکاران، ۱۳۹۸). حقوق شهروندی و عدالت اجتماعی از شاخص‌های اصلی در تعریف سیستم پایدار شهری محسوب می‌شوند. از منظر جامعه‌شناسی و برنامه‌ریزی شهری، تداوم معقول و مستحکم حیات شهری مستلزم شناخت و گسترش حقوق شهروندی، مطالعه مستمر و جاری پیرامون ابزارهای تحقق عینی فرصت‌ها و امکانات افراد شهرنشین برای برخورداری‌های اجتماعی، تضمین واقعی این حقوق از مجاری رسمی و دولتی، و سرانجام هدایت زندگی شهری ساکنان به سوی تعامل، وفاق، و همزیستی اجتماعی است (موسوی، ۱۳۹۲).

مبانی نظری و پیشینه

حق بر شهر ایده‌ای است که اخیراً به وسیله جنبش‌های اجتماعی و متفکران حقوق شهری جهت تأمین حقوق بنیادین بشر مورد بررسی قرار گرفته است (کامیار راد و همکاران، ۱۴۰۰). حق بر شهر شامل حق زندگی شهری، حق اجتماعی کردن فضای شهر، حق نظارت، مراقبت و تغییر شهر و فضای شهری توسط ساکنان آن، حق لذت بردن از شهر و فضاهای آن، حق برخورداری و تصاحب منافع و ارزش‌ها برای همگان و حق داشتن کنش و فعالیت خلاقانه است (حبیبی و امیری، ۱۳۹۴). مفهوم حق به شهر، شامل تعلق یافتن شهر به شهروندان و مشارکت آنان در امور شهری است. از این رو مهم‌ترین مقولات پیش روی این مفهوم در خلق فضای شهری با کیفیت شامل حکمرانی شهری؛ شمول اجتماعی؛ تنوع فرهنگی در شهر و آزادی‌های اجتماعی و حق دسترسی به خدمات شهری برای تمامی ساکنان شهر است (رفعیان و الوندی پور، ۱۳۹۴). مقصود از

همراه با مفهوم فردیت و حقوق فرد در اروپا پدید آمده است و اساسا کسی شهروند شمرده می‌شود که فقط فرمان بردار دولت نباشد، بلکه از حقوق فطری و طبیعی نیز برخوردار باشد و دولت این حقوق را رعایت و از آنها حمایت کند. اگرچه ملیت را اغلب به معنای شهروندی به کار می‌برند، ملیت معنایی وسیع‌تر از شهروندی دارد (کامیار، ۱۳۹۲). مفهوم شهروندی بیان‌کننده رابطه بین دولت و مردم است؛ در واقع، مفهوم شهروندی مسئولیت‌ها و وظایف دولت را در قبال مردم و نیز مسئولیت‌ها و وظایف مردم را در قبال دولت مشخص می‌کند. در چند دهه اخیر حقوق شهروندی به یکی از پیچیده‌ترین مسائل سیاسی و اجتماعی دولت‌ها و ملت‌ها تبدیل شده. از این رو، طرفداران زیادی را به خود جلب کرده است (فتحی و مطلق، ۱۳۹۳). شهروندی یعنی روابط قراردادی میان آن‌ها می‌تواند این حسن را در برداشته باشد که تعدادی از مردم متوجه مباحث مطرح شده بشوند و بتوانند با توصیه‌هایی که برای مثال در زمینه‌های اخلاقی یا حتی رعایت حقوق و استفاده درست از فناوری‌های شهری می‌شود خود را منطبق کنند. (فکوهی، ۱۳۸۹). در فرهنگ شهروندی با مجموعه‌ای از هنجارها و ارزش‌هایی روبرو شده که انعطاف‌پذیری بسیار دارند این امر ناشی از وجود تفاوت‌ها و تنوعات فرهنگ شهری یا خرده فرهنگ‌های شهری شکل می‌گیرد. شهروندی فرهنگی به مشارکت فرهنگی افراد در جامعه ربط دارد و باید شهروندان در امور مربوط به فرهنگ عمومی جامعه خود را مسئول بدانند و در گسترش آن مشارکت کنند (تقی زاده، ۱۳۹۱). فرهنگ شهروندی در هر جامعه از خرده فرهنگ‌های موجود در آن جامعه ناشی می‌شود. فرهنگ شهروندی عبارت است از مشارکت شهروندان در مسائل فرهنگی و اجتماعی جامعه خود. شهروندان باید خود را عضوی از این جامعه بدانند و در قبال مسائل و مشکلات جامعه خود را مسئول بدانند. حقوق شهروندی از مباحث مهم هر نظام و از نیازهای امروز هر جامعه‌ای است (حسینی، ۱۳۹۸) که در عرصه سیاسی و اجتماعی مورد توجه قرار گرفته است و احساس امنیت اجتماعی از حقوق مسلم شهروندی محسوب می‌شود که آگاهی از این حقوق

حقوق شهروندی، امتیازها و منافع مورد حمایت حاکمیت است که افراد به دلیل تعلق داشتن به یک مکان خاص، واجد آن‌ها می‌شوند. البته دارا بودن این حقوق برای آن‌ها مسئولیت‌ها و تکالیفی نیز به همراه دارد (رستمی، ۱۳۹۲؛ غیاث وند، ۱۳۹۴). مفهوم شهروندی تنها به سکونت داشتن افراد در یک واحد جغرافیایی به نام «شهر» اطلاق نمی‌شود، بلکه شهروندی یک موقعیت اجتماعی، سیاسی و فرهنگی است که ناشی از یک رابطه متقابل با دولت تبیین می‌شود (عظیمی هاشمی و رضوی زاده، ۱۳۸۹). بر این اساس، حقوق شهروندی مجموعه وسیعی از حقوق سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی در کنار تکالیف و وظایف شهروندی محسوب می‌شود که در قبال دولت و جامعه، مورد توجه قرار می‌گیرد (طحان نظیف، ۱۳۹۵). محله [مَحَلَّ لَ] (ع) کوی. برزن. یک قسمت از چندین قسمت شهر و یا قریه و یا قصبه (دهخدا، ۱۳۷۷، ج ۱۴). محله مفهومی اجتماعی و فضایی و کالبدی است که دارای الگوی بومی و عملکردهای مسکونی و کاربری کاربری‌های مکمل سکونت به ویژه مسجد محله، نانوايي، مدرسه و خرده فروشی، پارک محله و ایستگاه حمل و نقل عمومی است که در مرکز محله آرایش می‌یابند. الگوی ایرانی اسلامی محله، در ساختار دسترسی، فضایی - کالبدی و کاربری - ها، دارای باید و نبایدهایی در برنامه‌ریزی و طراحی شهری است که از منظر حقوق شهروندی در برنامه‌ریزی پایدار محله‌ای که در مولفه‌های مربوطه قابل مطالعه هستند.

مولفه‌های تاثیرگذار بر حقوق شهروندی در

برنامه‌ریزی پایدار محله‌ای

در دانشنامه سیاسی، شهروند فردی است در رابطه با یک دولت که از سویی برخوردار از حقوق سیاسی و مدنی است و از سوی دیگر در برابر دولت تکالیف‌هایی به عهده دارد. این رابطه را شهروندی گویند. چگونگی رابطه شهروندی را قانون اساسی و قوانین مدنی کشور معین می‌کند. شهروندی در عین حال منزلتی است برای فرد در ارتباط با یک دولت که از نظر حقوق بین الملل نیز محترم شمرده می‌شود. مفهوم شهروندی

نامگذاری می‌شد (پیرنیا، ۱۳۷۲). بررسی‌ها و تجزیه و تحلیل به عمل آمده از ۹۴ تعریف ارائه شده از سوی مجید عبدالمهدی و همکاران (عبدالمهدی و دیگران، ۱۳۸۹) بیان گر این است که به مفهوم اجتماع، به عنوان ویژگی مشترک و ثابت اشاره شده و نیز نقل شده که: «اجتماع را می‌توان گروهی از افراد دانست که دارای وابستگی‌ها و بایستگی‌های مشترک هستند که در یک محدوده جغرافیایی مشترک سکونت دارند» (Marshall, 1998). همچنین نتایج حاصل از مطالعات انجام شده در بافت‌های مسکونی تا اندازه‌ای سنتی تهران (خیابان ایران) در مقایسه با قسمت‌های تازه توسعه یافته شهری مانند سعادت آباد، نشان دهنده تعاملات اجتماعی بهتر در بافت‌های تا اندازه‌ای قدیمی است. بالا بودن قیمت نسبی زمین‌های نزدیکی خیابان ایران در دوران معاصر شهر تهران نیز دلیلی بر این ادعاست (فردوسیان، ۱۳۸۸). در برخی از محله‌های قدیمی همچون محله همجوار امامزاده صالح در تجریش نه تنها فضای کالبدی، بلکه گروه‌های اصیل اجتماعی قدرتمند و فعال ارزشمندی وجود دارند (اعرابی، ۱۳۹۰). بافت‌های سنتی موجود در شهرها دارای تعاملات اجتماعی قوی-تری نسبت به محله‌های تازه توسعه یافته می‌باشند. که امروزه متأسفانه تداخل‌های انجام شده در این بافت‌ها باعث کم رنگ شدن این تعاملات شده است. بنابراین لازم است که تداخل‌های انجام شده در بافت‌های تاریخی شهرها به صورت تدریجی و با در نظر گرفتن هویت تاریخی محله و همچنین فرهنگ حاکم بین افراد ساکن آن انجام شود. فضای سبز و باز جامعه از نظر اجتماعی ارزشمند است. محله‌های پیاده‌روی، پارک‌ها و فضاهای سبز باز، مردم را به بیرون می‌کشاند و تعاملات اجتماعی را تقویت می‌کند. خیابان‌های سبز طبیعت را با محیط شهری ادغام می‌کنند و تضاد احیاکننده‌ای را با شکل، رنگ و بافت خشن ساختمان‌ها فراهم می‌کنند و با رنگ، صدا، بو و حرکات ساده‌شان حواس را تحریک می‌کنند (Dorward, 1997). فضاهای باز و سبز در جوامع برای خریداران بالقوه جذاب است و مزایای اقتصادی متعددی را برای دولت‌های محلی، صاحبان خانه‌ها و مشاغل ایجاد می‌کند. مزایای اقتصادی

می‌تواند برای بهبود جوامع مفید باشد (هدایت زاده و همکاران، ۱۳۹۷). از منظری، حقوق شهروندی سبب کم‌رنگ شدن بسیاری از آسیب‌ها و ناهنجاری‌های اجتماعی می‌شود، زیرا این حقوق موجب تبیین، توسعه و آگاهی دادن به ابعاد آن خواهد شد (شهریاری، ۱۳۹۶). این مفهوم از جمله مباحث و موضوعات نوظهوری است که به‌طور ویژه به برتری و عدالت توجه دارد و در نظریات اجتماعی، سیاسی و حقوقی جایگاه خاصی پیدا کرده است (حسینی، ۱۳۹۸)، ارائه نظریه‌ها و گفتمان‌های روزافزون از سوی جامعه شناسان، فیلسوفان سیاسی و حقوق‌دانان در زمینه حقوق شهروندی نشان دهنده نیاز دنیای مدرن امروز به سازوکار چگونگی اجرای حقوق شهروندی در سطح جوامع است (زارع و ملک پور، ۱۳۹۵). حقوق شهروندی عبارت است از حقوق سیاسی، مدنی، اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی، آموزشی و ... برای افرادی که در یک کشور زندگی می‌کنند. ولی در این پژوهش حقوق شهروندی جدای از این ابعاد صرفاً در «شهرسازی» مطالعه و بررسی شده است.

محله پایدار: پیش از اسلام بیشتر شهرها را به شکل کلات (قلعه و برج و بارو) می‌ساختند و در آن‌ها، بسیار موضوع نظام طبقاتی را رعایت می‌کردند. این طبقه‌های اجتماعی بیشتر شامل سه طبقه بود ولی بعدها به چهار طبقه تبدیل شدند و شامل ارتشداران، مدیران و صنعتگران بود. این‌ها هرکدام جای خود را داشتند و نمی‌توانستند به محله دیگر بروند (حبیبی، ۱۳۷۸). بعد از ظهور اسلام، این مسأله منتفی شد و محله‌ها بر مشترکات موجود شکل گرفت، به‌طور مثال، براساس همشهری بودن: محله شیرازی‌ها و محله بهبهانی‌ها، و یا براساس فعالیت‌های مشترک: محله سفره‌باف‌ها و محله حصیرباف‌ها و ... (پورجعفر، ۱۳۹۱) محله یا کوی، یک شهرک کوچک در دل شهر بود که برای خود بازارچه، مسجد، مدرسه و دیگر چیزهای مورد نیاز را داشت. شهر به‌طور معمول، از چند محله تشکیل می‌شد و هر محله، گاه برج و بارو و دروازه مخصوص داشت. هریک از محله‌ها نام ویژه‌ای داشت که در بعضی شهرها به نام افراد سرشناسی که در آن محل سکونت داشتند

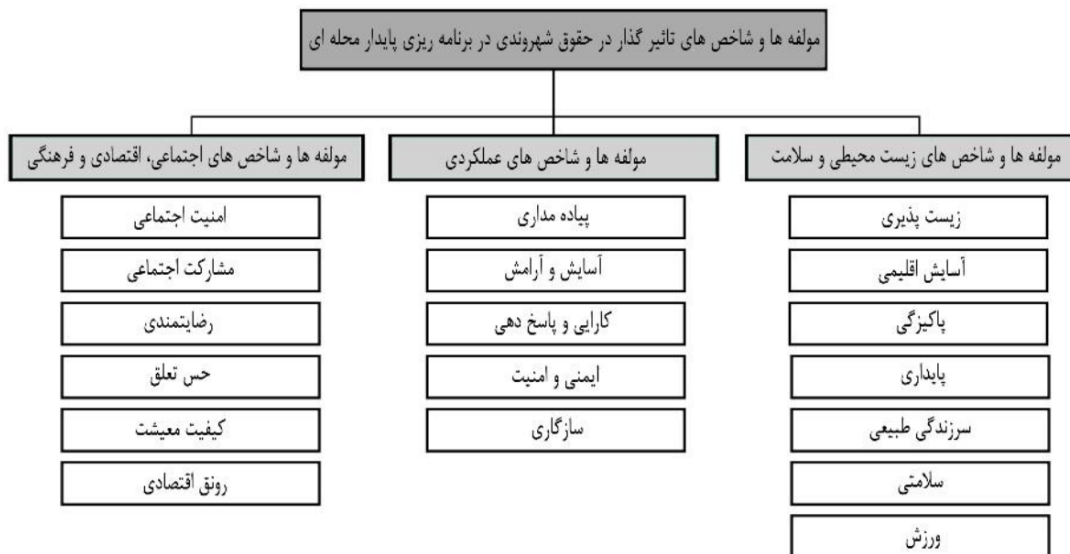
عادات روزانه)، حضور ملموس انعطاف‌پذیری و انطباق-پذیری در برنامه‌ریزی و طراحی محله می‌تواند از جمله این شاخص‌ها باشد.

مواد و روش‌ها

در این پژوهش، تعداد ۳۸۴ پرسشنامه در هر محله (مقصودیه و منظریه) توزیع شد و تعداد ۱۴ شاخص مورد سوال قرار گرفتند که پاسخ دهندگان، خانواده‌های ساکن در محلات مذکور بودند. اصول و معیارهای محله پایدار عبارتند از: هویت و سرزندگی، پویایی و سازگاری، تنوع، تراکم، ظرفیت قابل تحمل محله (عزیزی، ۱۳۸۵). همچنین محله پایدار دارای مولفه‌های کالبدی، ارتباطی و حمل و نقلی، اجتماعی، اقتصادی و زیست محیطی و معیارهای آن شامل کیفیت ساخت، کیفیت عملکردی و کیفیت محیطی، دسترسی، کیفیت فرهنگی و اجتماعی، وحدت و همبستگی اجتماعی، تراکم جمعیت، امنیت و رفاه اجتماعی، مشارکت اجتماعی، بسترسازی رشد اقتصادی، سالم‌سازی و بهداشت فضای محیط است (صیامی و دیگران، ۱۳۹۴). معیارهای محله پایدار به لحاظ محیط زیستی دارای اصول فضای سبز، تراکم، انرژی و حمل و نقل و دسترسی هستند (نوروزی و بهمن پور، ۱۳۹۲).

ساختار محلات پایدار دارای مولفه‌های کالبدی، اجتماعی فرهنگی، حمل و نقل و ارتباطات، خدماتی، اقتصادی، سیاسی اداری، زیست محیطی و انسانی که هر کدام دارای معیارهای چندگانه‌ای هستند (مفیدی شمیرانی و مضطرزاده، ۱۳۹۳). با توجه به موضوع پژوهش، سه مولفه به عنوان تاثیرگذار تعیین شده‌اند. شاخص‌های هر مولفه نسبت به عنوان پژوهش از طریق مشورت با خبرگان تعیین شده و این شاخص‌ها در نمونه‌های موردی از طریق پرسشنامه مورد ارزیابی و مقایسه قرار گرفته‌اند که نتایج آن در بخش یافته‌های پژوهش قابل مشاهده است.

فضاهای سبز، باز، قابل پیاده‌روی، نقش مهمی در تصمیم‌گیری‌های سیاست‌گذاری در مورد منطقه‌بندی، محدودیت‌های کاربری زمین، خرید اراضی توسط دولت برای پارک‌ها و طرح‌های مشابه دارد. رابطه بین محیط همسایگی و رضایت مسکونی توجه محققان را در کشورهای توسعه یافته و در حال توسعه به خود جلب کرده است. علاوه بر این، دسترسی به فضای سبز محله ارتباط نزدیکی با برابری اجتماعی در مسائل زیست محیطی دارد. آگاهی از رابطه بین فضای سبز و رضایت مسکونی برای برنامه‌ریزی شهری و فضای سبز با هدف بهبود کیفیت زندگی افراد ضروری است. فضاهای سبز در محله‌ها این فرصت را برای ساکنان فراهم می‌کند تا با طبیعت ارتباط برقرار کنند و مزایای اجتماعی و اکولوژیکی مختلفی را ایجاد کنند، بنابراین رضایت ساکنان از محله‌ها را از طرق مختلف بهبود می‌بخشند. فضای سبز می‌تواند هوا را تصفیه کند، ریزاقلیم را تنظیم کند، صدا را کاهش دهد و تنوع زیستی شهری را حفظ کند. براساس تعریف ارائه شده از محله پایدار شهری، این محلات به جوامع جدیدی اطلاق می‌شود که طراحی و ساخت آنها از نظر اجتماعی، اقتصادی و البته فیزیکی، ثبات و طول عمر داشته و پایدار باشند (Falk and Carley, 2012). براساس دیدگاه «شبکه محلات پایدار شهری»، این گونه محلات واجد خصوصیتی همچون تأمین مسکن و امکانات کافی برای برآوردن نیازهای درازمدت، دسترسی آسان به کار و خدمات آن با پای پیاده و موتورسیکلت یا حمل و نقل عمومی، برخورداری از مکان‌های متنوع با ویژگی‌های گوناگون برای مقاصد مختلف تحت مدیریت و نظارت دراز مدت سازمان‌های محلی است (Falk and Carley, 2012). همچنین کنترل وسایل نقلیه موتوری برای کاهش پیامدهایی نظیر انتشار گازهای گلخانه‌ای، آلودگی فاضلاب‌های سطحی، آلودگی صوتی و نیز آلودگی هوا، جهت ارتقای کیفیت فضای عمومی (فضاها و مکان‌هایی برای قدم زدن و انجام فعالیت‌های فیزیکی، تعامل، انجام

شکل ۱: دیگرام مولفه‌ها و شاخص‌های برنامه ریزی محله پایدار با تأکید بر حقوق شهروندی

جدول ۱: مولفه‌ها و شاخص‌های محله پایدار با تأکید بر حقوق شهروندی

مولفه	شاخص	حقوق شهروندی خانواده در محله	مثال / نمونه
محیط زیستی و سلامت	زیست‌پذیری و آسایش اقلیمی	محلات زیست پذیر، حس بیشتری از تعلق به جامعه و مکان را القا می‌کنند و میزان مهاجرت از آنها نیز کم است. (Larice, 2005). همچنین آسایش اقلیمی زمانی به دست می‌آید که متغیرهای مختلف اقلیمی در حالتی متعادل و متوازن با شرایط و نیاز فیزیکی انسان قرار گیرند. (جسودت، ۱۳۸۰)	شاخص‌های زیست‌پذیری همچون فضاهای عمومی، انسجام اجتماعی، تعلق به جامعه، مسکن با کیفیت. تأثیر مستقیم بر مشارکت دارد؛ آب و هوای مطلوب، سبزیگی
	بهداشت و پاکیزگی محیط	پاکیزگی و حق استفاده از هوای آزاد در محلات شهری یکی از مهم‌ترین و نخست‌ترین حقوق مردم محسوب می‌شود.	دفع صحیح زباله دفع صحیح آب‌های سطحی دفع صحیح فاضلاب
سلامت و ورزش خانواده	پایداری و سرزندگی طبیعی	به‌طور کلی پایداری یعنی این که از منابع موجود به شکلی استفاده بشود که تمام نشود و برای نسل‌های آینده نیز باقی بماند. سرزندگی طبیعی یکی از تأثیرگذارترین فاکتورها بر حضورپذیری افراد در فضا می‌باشد.	استفاده از انرژی‌های تجدید پذیر استفاده از سلول‌های خورشیدی و توربین‌های بادی تعاملات اجتماعی
	سلامت و ورزش خانواده	سلامتی بدون شک یکی از مهم‌ترین دارایی‌های هر فرد می‌باشد لذا باید شرایط و امکانات هر محله در راستای تحقق سلامتی ساکنین آن محله برنامه‌ریزی شود. هر محله باید امکان ورزش همگانی را برای همه اقشار سنی و جنسی ساکنان فراهم نماید. فضاهای عمومی محله مناسب پیاده‌روی، بازی، ورزش برای ساکنان باشد.	مرکز سلامت؛ ایستگاه‌های سیار سلامت؛ فضاهای ورزشی برای خانواده‌ها در محله؛ خانه-های حیاط دار برای ورزش در خانه، پارک ورزش، مسیرهای پیاده مدار
عملکردی	پیاده مداری	پیاده مداری یکی از مهم‌ترین فاکتورها در راستای حقوق شهروندی می‌باشد. و حقوق افراد پیاده باید به‌طور کامل رعایت شود.	خلاقیت در پیاده راه‌ها کاربری‌های جذاب جمعیت
	آسایش و آرامش	آسایش یک امر بیرونی و آرامش یک پدیده درونی است.	آسایش و آرامش
	سازگاری، کارایی و پاسخ دهی	پاسخدهی محیطی را می‌توان به معنای عرضه پاسخ‌های متنوع به واسطه محیط به مجموعه نیازهای متفاوت فیزیولوژیکی و روانشناختی کاربران آن دانست. بررسی سازگاری بین کاربری‌ها، برای اطمینان از اینکه با توسعه شهر هر کاربری جدید، همسایه خوبی برای سایر همسایه‌ها خواهد بود، صورت می‌گیرد.	پاسخ دهی کاربری‌های موجود به نیازهای شهروندان و خانواده‌ها سازگاری کاربری‌های موجود برای خدمت و رفاه شهروندان و خانواده‌ها

حفاظت خیابان‌ها روشنایی در شب	ایمنی عوامل بیرونی است که در سطح شهر به صورت فیزیکی بوده و برای جلوگیری از آسیب به اعضای خانواده و شهروندان توزیع شده است. اما احساس امنیت زمینه روانشناختی دارد.	ایمنی و امنیت
طراحی پارک برای همه اعضای خانواده طراحی مکان‌های سوم	هر محله باید در مقیاس خودش مکان‌های تفریح داشته باشد تا ساکنین برای پاسخگویی به نیاز خود به دیگر نقاط شهر سفر نکنند.	تفریح و سرگرمی خانواده
طراحی پارک کودک	حضورپذیری یکی از مهم‌ترین فاکتور ها در رابطه با افزایش تعاملات اجتماعی و سرزندگی طبیعی می‌باشد. به ویژه حضور پذیری کودکان که می‌تواند نقش مهمی را در این رابطه ایفا کند.	حضورپذیری و تربیت کودکان
دخیل کردن ساکنین در تصمیم‌گیری‌های محله؛ استفاده از نظرات ساکنین محله؛ ایجاد محله خانواده محور	مشارکت می‌تواند در قالب همکاری، تعاون، اتحاد و ... بیان شود.	مشارکت و همسایگی خانواده‌ها
ایجاد بازارهای محلی حمایت از کسب و کارهای خانگی حمایت اقتصادی اعطای وام و تسهیلات	تشکیل خانواده و اداره آن بر پایه معیشت و رونق اقتصادی استوار می‌باشد لذا این شاخص به عنوان یکی از مهم‌ترین حقوق شهروندی و خانواده‌ها باید مورد توجه قرار بگیرد. معیشت وسیله یا شیوه‌ای تعریف می‌شود که برای ساخت زندگی است و به بیان روشن شامل قابلیت‌ها، دارایی‌ها (پس‌اندازها، منابع، ادعاها، و حقوق دسترسی)، و فعالیت‌های مورد نیاز برای زندگی است.	مولفه اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی رونق اقتصادی و کیفیت معیشت
استفاده از نمادهای هویت مرتبط با تاریخ محله؛ دخیل کردن ساکنین در تصمیم‌گیری‌های محله و زدن مهر تعلق؛ افزایش حس تعلق ساکنین از طریق مشارکت اجتماعی	یکی از جذابیت‌های مفهوم حس تعلق این است که توانسته هر دو جنبه عینی و ذهنی ارتباط انسان‌ها با محیط طبیعی پیرامون خود و محل سکونتشان را آشکار سازد. همچنین رضایتمندی، اغلب جهت ارزیابی ادراکات و احساسات ساکنین از واحد مسکونی و محیط زندگی خویش به کار می‌رود.	حس مکان و رضایتمندی

صورت تطبیقی بررسی شوند. نتایج پرسشنامه جمع-بندی شده و در قالب نموداری با عنوان میانگین امتیازات حقوق شهروندی در برنامه‌ریزی پایدار در محلات مذکور تصویر شده است. در نهایت با جمع‌بندی یافته‌های پژوهش، پیشنهادات و رهنمودهای برنامه-ریزی و طراحی محله با هدف تبیین حقوق شهروندی در برنامه‌ریزی پایدار محله‌ای ارائه شده است.

محدوده مورد مطالعه

شهر تبریز ۲۴۴/۵۱ کیلومتر مربع وسعت دارد و بر همین اساس، سومین شهر بزرگ ایران (به لحاظ مساحت) پس از تهران و مشهد محسوب می‌شود. جمعیت آن نیز در سال ۱۳۹۵ بالغ بر ۱۵۸۴۸۵۵ نفر (حريم شهر: ۱/۷۲۷/۴۷۶ نفر) بوده و در سال ۱۴۰۱ به

این پژوهش با هدف تبیین حقوق شهروندی در برنامه-ریزی پایدار محله‌ای انجام شده است. پژوهش حاضر با روش تحلیلی توصیفی انجام و داده‌ها از طریق بررسی-های اسنادی و کتابخانه‌ای و برداشت میدانی جمع‌آوری شد. ابتدا مولفه‌های پژوهش با توجه به موضوع تدقیق و سپس شاخص‌های هر مولفه نیز در قالب نموداری تدوین شده است. نمونه‌های مورد بررسی، محله‌های مقصودیه و منظریه معرفی و چارچوب تحقیق در نمونه-ها از طریق توزیع پرسشنامه به آزمون و ارزیابی گذاشته شده است. بر این اساس اعتبار پرسشنامه از طریق مصاحبه با ۱۰ نفر از متخصصان شهرسازی تایید شد و کفایت تعداد، یا توزیع تا اشباع نتیجه و یا تعداد ۳۸۴ پرسشنامه از طریق فرمول کوکران به دست آمده است و بین ۵۰۰ خانوار ساکن در هر محله توزیع شد تا به

از برزن‌های محله‌ی نوبر بوده و کاخ شهرداری تبریز هم در محل گورستان نوبر احداث شده است. پیاده‌راه محله مقصودیه با ایجاد ۵ هزار متر مربع سنگفرش مورد بهره‌برداری قرار گرفته است. در این پیاده‌راه تاریخی از گلدان‌ها، نیمکت‌ها، تیرهای روشنایی و ساختمان نگهبانی با معماری سنتی استفاده شده است. هم‌زمان با پیاده‌راه‌سازی خیابان اصلی مقصودیه، کوچه‌های منتهی به این خیابان نیز کف‌سازی شده‌اند.

۱/۶۴۳/۹۶۰ نفر رسیده است که بر این اساس، پنجمین شهر پرجمعیت ایران به شمار می‌رود. محدوده مورد مطالعه، شامل دو محله مقصودیه و منظریه است. مقصودیه یکی از محله‌های مرکزی، شاخص و معتبر منطقه ۸ شهرداری تبریز و در مجاورت کاخ شهرداری تبریز واقع شده است. مرکز محله بر اثر مسیرگشایی و ساختمان‌سازی از بین نرفته و از معدود مراکز محله‌های باقی‌مانده در شهر تبریز است. این محله در گذشته، یکی

شکل ۲: تحلیل یکپارچه محله مقصودیه شامل مسائل، نیازها و ظرفیت‌های محله مقصودیه از منظر حقوق شهروندی

بلوار مشروطه، بلوار ملاصدرا و خیابان مهدیه، از جنوب با بلوار نیایش، خیابان نیایش جنوبی و خیابان نفت و از غرب با خیابان ملت محدود شده است و با محله‌های منظریه، امامیه، شهرک سفیر امید، پاستور، ابوریحان، زنگوله آباد، ترمینال، لاله زار مجاورت دارد. این محله در محدوده‌ی طرح ترافیک و زوج و فرد نیست و از اماکن مهم این محله می‌توان به پارک محله منظریه، بوستان جنت، تالار کندو، پارک حکیم نظامی، استخر پارا المپیک، کتابخانه و قرائت خانه مسجد طفلان مسلم و اشاره کرد.

منظریه یکی از محله‌های شهر تبریز است که در حوزه استحفاظی شهرداری منطقه ۳ این شهر واقع شده است. این محله دارای ۶ خیابان بیست متری و دو بلوار می‌باشد. پارک منظریه در این محله قرار دارد. علاوه بر پارک یکی از زیبایی‌های آن کوی ایتالیایی‌ها است که در آن خانه‌هایی توسط ایتالیایی‌ها با معماری و شهرسازی اروپایی ساخته شده است. محله منظریه در آذربایجان شرقی و در محدوده‌ی مرکزی شهر تبریز واقع شده است. این محله از شمال با بلوار آزادی و خیابان ابوریحان، از شرق با خیابان شریعتی جنوبی،

شکل ۳: تحلیل یکپارچه محله منظره شامل مسائل، نیازها و ظرفیت‌های محله مقصودیه از منظر حقوق شهروندی

یافته‌ها

از نظر شاخص‌های پیاده‌مداری، رونق اقتصادی و کیفیت معیشت، مشارکت و همسایگی خانواده، حضورپذیری و تربیت کودکان در رتبه بالاتری نسبت به محله منظره قرار دارد. محله مقصودیه به دلیل مجاورت با بازار تبریز به عنوان قلب تپنده‌ی اقتصادی شهر، از نظر رونق اقتصادی و کیفیت معیشت وضعیت نسبتاً مطلوبی نسبت به محله منظره دارد. همچنین به دلیل این که این محله از محله‌های تاریخی شهر تبریز محسوب می‌شود مشارکت و همسایگی خانواده‌ها در این محله نسبت به محله منظره بیشتر است.

نتایج پرسشنامه‌ها در قالب نمودار با درصد مربوط به هر شاخص به‌طور جداگانه در هر محله نشان داده شده است. محله منظره از نظر شاخص‌های زیست‌پذیری و آسایش اقلیمی، بهداشت و پاکیزگی محیط، سلامت و ورزش خانواده، پایداری و سرزندگی طبیعی، آسایش و آرامش خانواده، سازگاری - پایداری و پاسخ‌دهی، ایمنی و امنیت، تفریح و سرگرمی خانواده، رضایتمندی، حس مکان و کیفیت زندگی محله‌ای در رتبه‌ی بالاتری نسبت به محله مقصودیه قرار دارد. محله مقصودیه نیز

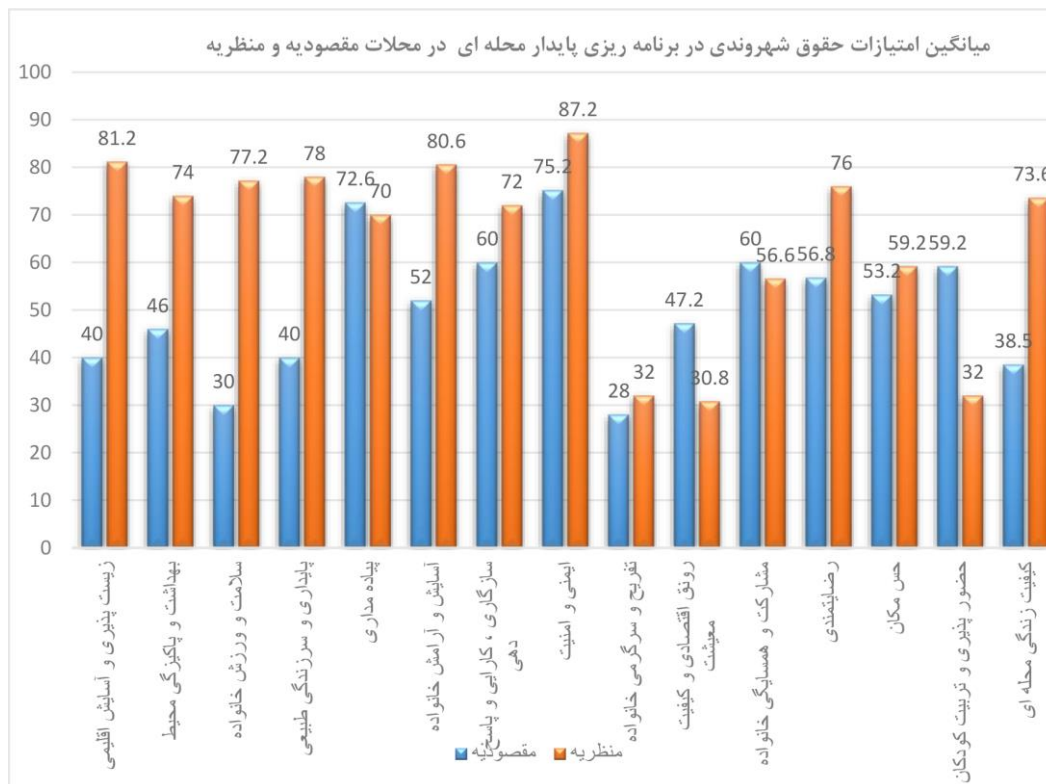
جدول ۲: ویژگی‌های حقوق شهروندی در برنامه‌ریزی پایدار محله‌ای (محله‌های مقصودیه و منظره)

محلّه مقصودیه (تحلیل وضع موجود)	شاخص	محلّه منظره (تحلیل وضع موجود)	مؤلفه
- گرمای جزیره حرارتی در مرکز شهر - شیب نامطلوب در بعضی نقاط - آلودگی صوتی - گرمای بیش از حد در تابستان + پیاده‌راه‌های مطلوب + پوشش گیاهی مناسب	زیست‌پذیری و آسایش اقلیمی	+ آب و هوای مطلوب + شیب مطلوب + آب و هوای معتدل + پوشش گیاهی کاملاً مناسب + پیاده‌راه‌های مطلوب وجود پارک (پارک منظره) در سطح محله	محیط زیست سالم و پایدار
+ پاکیزگی نسبی معابر - آلودگی هوا + دفع صحیح آب‌های سطحی در برخی نقاط	بهداشت و پاکیزگی محیط	+ پاکیزگی مطلوب معابر + دفع صحیح آب‌های سطحی + جمع‌آوری صحیح زباله‌ها	

<p>+محیط زیست نسبتا سالم +اقتصاد نسبتا پایدار -عدم استفاده از انرژی‌های پاک +وجود پارک منظره +پوشش گیاهی مناسب +دید گسترده به نقاط طبیعی شهر</p>	<p>+محیط زیست نسبتا سالم -عدم وجود اقتصاد پایدار -عدم استفاده از انرژی‌های پایدار +قرارگاه های رفتاری +پوشش گیاهی مناسب در بعضی نقاط -عدم توزیع مناسب پوشش گیاهی در محدوده</p>	پایداری و سرزندگی طبیعی	
<p>+وجود امکانات ورزشی در پارک منظره +وجود باشگاه ورزشی + وجود فضای عمومی ورزش در محله - اغلب خانه‌ها فاقد حیاط مناسب ورزش هستند. + پیاده مداری نسبی فضاهای عمومی محله</p>	<p>-عدم وجود فضاهای ورزشی -عدم پاسخگویی پارک موجود برای خانواده‌ها -عدم وجود مسیرهای مختص دوچرخه - نبود فضای اختصاصی ورزش در محله + پیاده مداری نسبی فضاهای عمومی محله</p>	سلامت و ورزش خانواده	
<p>+دسترسی مناسب پیاده در تمام معابر اصلی و فرعی +کف‌سازی مطلوب</p>	<p>-عدم دسترسی مناسب پیاده در داخل کوی‌ها و کف‌سازی نامناسب در برخی نقاط +دسترسی مناسب پیاده در معابر اصلی</p>	پیاده مداری	
<p>+رعایت حقوق همسایگی +آسایش بالا +آرامش بالا</p>	<p>+رعایت حقوق همسایگی -آرامش نسبتا کم به دلیل آلودگی صوتی -آسایش نسبتا کم به دلیل وضعیت اقتصادی در برخی نقاط محله</p>	آسایش و آرامش خانواده	
<p>+پاسخ دهی اکثر کاربری‌ها در محله +پاسخ دهی پارک منظره +کارآمدی تمامی تاسیسات و تجهیزات شهری -کمبود درمانگاه و خانه بهداشت در محله +سازگار بودن اغلب کاربری‌ها</p>	<p>✓ +وجود کاربری‌های متناسب با نیاز مردم در محله ✓ +عدم وجود کاربری‌های مزاحم در محله ✓ -عدم کارایی پارک موجود در محله ✓ +وجود کاربری‌های سازگار با محله +عدم وجود کاربری‌هایی ناسازگار مثل مکانیک و ... در محله</p>	سازگاری، کارایی و پاسخ دهی عملکردی	
<p>+حس امنیت بالا در تمامی افراد خانواده +وجود لبه یا اختلاف سطح سواره و پیاده +عدم وجود مکان‌های تعریف نشده +روشنایی مناسب در معابر به هنگام شب</p>	<p>-حس امنیت نسبتا کم در معابر کم عرض -عدم وجود حفاظ و اختلاف سطح بین سواره و پیاده در برخی نقاط -وجود مکان‌های تعریف نشده -روشنایی نامناسب در هنگام شب در معابر کم عرض کم</p>	ایمنی و امنیت	
<p>+وجود پارک منظره -کمبود فضاهای سرگرمی و تفریح</p>	<p>-عدم وجود امکانات تفریح و سرگرمی در محله -کمبود فضاهای سرگرمی و تفریح</p>	تفریح و سرگرمی خانواده	
<p>+رونق اقتصادی بالا +کیفیت معیشت بالا</p>	<p>+رونق اقتصادی بالا در برخی نقاط +کیفیت معیشت مناسب در برخی نقاط</p>	رونق اقتصادی و کیفیت معیشت	
<p>+تعاملات اجتماعی بالا +مشارکت اجتماعی بالا</p>	<p>-عدم مشارکت اجتماعی</p>	مشارکت اجتماعی و همسایگی و خانواده‌ها	اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی
<p>-حس تعلق نسبتا کم +رضایتمندی بالای خانواده‌ها و شهروندان</p>	<p>+حس تعلق متوسط +رضایتمندی نسبی</p>	حس مکان و رضایتمندی	
<p>+ حضور پذیری نسبتا متوسط کودکان</p>	<p>-حضور پذیری نسبتا کم کودکان</p>	حضور پذیری و تربیت کودکان	

دهی به حقوق شهروندی خانواده‌ها در هر محله متأثر از عوامل گوناگونی نظیر خرده فرهنگ‌های موجود در هر محله، مذهب، زبان و اقلیم است.

محله منظره به دلیل ساخت جدید، از نفوذپذیری مناسبی برخوردار و سرانه فضای سبز و ورزش نیز در این محله نسبت به محله مقصودیه بیشتر است. پاسخ

شکل ۴: نمودار میانگین امتیازات حقوق شهروندی در برنامه ریزی پایدار محله‌ای در محلات مقصودیه و منظره (منبع: نگارندگان)

مهمترین نیازهایی است که باید مورد توجه قرار گیرد. همانطور که در نمودار آمده است، در محله مقصودیه نیاز به ایجاد فضاهای ورزشی بیشتر حس می‌شود زیرا میانگین این شاخص در این محله ۳۰٪ است که نسبت به محله منظره در جایگاه پایین تری قرار دارد. بالا بودن آمار مشارکت و همسایگی خانواده در هر دو محله به عنوان یک نقطه قوت محسوب می‌شود. در این پژوهش، مولفه‌های برنامه‌ریزی محله بر مبنای حقوق شهروندی عبارتند از مولفه‌های محیط زیستی و سلامت، عملکردی، اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی و شاخص‌های مربوطه نیز شامل زیست‌پذیری و آسایش اقلیمی، بهداشت و پاکیزگی محیط، پایداری و سرزندگی طبیعی، سلامت و ورزش خانواده، پایده مداری، آسایش و آرامش خانواده، سازگاری، کارایی و پاسخ‌دهی، ایمنی

بحث و نتیجه‌گیری

با توجه به نتایج به دست آمده از پرسشنامه‌ها که در نمودار ۵ هم مشخص است، محله منظره با ۷۳/۶٪ جایگاه بهتری در مقایسه با محله مقصودیه با ۳۸/۵٪ دارد. نکته قابل توجه در هر دو محله پایین بودن آمار تفریح و سرگرمی است که نشان از عدم توجه به نیاز خانواده‌ها برای تفریح به عنوان یکی از مهمترین شاخص‌هاست؛ نکته‌ای که باید مورد توجه برنامه‌ریزان و طراحان قرار گیرد. محله منظره با توجه به این که از لحاظ کیفیت زندگی محله‌ای جایگاه بهتری نسبت به محله مقصودیه دارد ولی از نظر رونق اقتصادی و کیفیت معیشت در جایگاه پایین تری نسبت به محله مقصودیه قرار دارد. نکته جالب توجه بالا بودن آمار ایمنی و امنیت در هر دو محله است. نیاز خانواده‌ها به ورزش یکی از

- الگوی فضایی و کالبدی محله دارای مرکز محله و میدانچه محلی، سلسله مراتبی از خیابان فرعی محلی، کوچه‌ها و بن بست‌هاست که ضمن دسترسی آسان ساکنان، از تردهای عبوری و غیرمقصودی جلوگیری می‌نماید. در این راستا بارگذاری بیش از حد و تراکم ساختمانی زیاد موجب اختلال در این الگوی محله می‌شود.

- ساختار عملکردی محله با مرکزیت مسجد محله و کاربری‌های مکمل سکونت (مسجد، مدرسه ابتدایی، نانوايي، خرده فروشی، پارک محله) است. مرکز محله بهتر است که در مرکزیت هندسی بافت محله باشد که از هر طرف دسترسی و فاصله عادلانه نسبت به آن وجود داشته باشد. نبود این کاربری‌های مکمل موجب عدم تامین حقوق شهروندی خانواده‌ها می‌شود.

- شهرک‌های مسکونی معاصر که از لحاظ مقیاس، مرکزیت، دسترسی و الگوی فضایی و کالبدی و عملکردی، نسبتی با الگوی محله ندارد، چرا که بافت‌های صرفاً مسکونی، با مقیاس سواره و غیرقابل پیاده‌روی، نبود مرکز محله و تردهای عبوری موجب عدم تامین حقوق شهروندی خانواده‌ها می‌شود.

- حقوق شهروندی در محله شامل نیازهای جسمی، روحی، اجتماعی و فرهنگی است که می‌تواند در قالب الگوی فضایی و عملکردی تامین شود. از جمله این نیازها، نیاز به پیاده‌روی، ورزش همگانی، بازی کودکان و نوجوانان و تحرک و تعاملات سالمندان و زنان است که در شرایط ویژه‌ای همچون اپیدمی کرونا دارای اهمیتی مضاعف می‌باشد. برای این حق شهروندی علاوه بر فضاهای عمومی و نیمه عمومی پیاده مدار و مطلوب، در نظر گرفتن فضای ورزشی محله و پارک محله در یک یا چند نقطه از محله، می‌تواند موثر باشد.

و امنیت، تفریح و سرگرمی خانواده، رونق اقتصادی و کیفیت معیشت، حس مکان و رضایتمندی، حضور پذیری و تربیت کودکان، مشارکت اجتماعی و همسایگی خانواده‌ها و کیفیت زندگی محله‌ای است. نمونه‌های بررسی شامل دو محله مقصودیه و منظریه در منطقه‌های ۸ و ۳ شهر تبریز قرار گرفته‌اند. نتیجه نهایی پیمایش میدانی با موضوع کیفیت زندگی محله‌ای نشان داد که محله منظریه از لحاظ شاخص‌های برنامه‌ریزی پایدار محله‌ای با امتیاز ۷۳/۶٪ بر محله مقصودیه با امتیاز ۳۸/۵٪ برتری قابل توجهی دارد. با توجه به مطالعات نظری و میدانی پژوهش حاضر می‌توان گفت که حقوق شهروندی در برنامه‌ریزی پایدار محله‌ای در ابعاد مختلف و دارای شاخص‌های گوناگونی است که این امر در هر محله با توجه به فرهنگ ایرانی، اسلامی می‌تواند الگوها و نموده‌های گوناگونی داشته باشد. همچنین می‌توان گفت که اقلیم هر محله نقش ویژه‌ای در طراحی آن ایفا می‌کند. لذا باید در طراحی‌ها به ویژگی‌های فرهنگی، مذهبی، اقلیمی و دیگر عوامل دخیل توجه کرد. در این محله‌ها در راستای پاسخگویی به حقوق خانواده‌ها، ایجاد پارک و فضاهای ورزشی، محل‌های بازی و تفریح و سرگرمی، توجه به ابعاد کارکردی و دسترسی و دیگر حقوق خانواده‌ها با در نظر گرفتن همه اقشار محله اعم از کودکان، سالمندان، زنان و مردان پیشنهاد می‌شود. به‌طور کلی برنامه‌ریزی و طراحی محلات از منظر حقوق شهروندی دارای الزاماتی است که عبارتند از:

- مقیاس عملکردی محله، متناسب با توان جسمی و ذهنی ساکنان و اقشار مختلف سنی و جنسی بویژه زنان، کودکان، سالمندان است که از هر خانه تا مرکز محله در حدود ۳ تا ۵ دقیقه پیاده‌روی یا کمتر از ۳۰۰ تا ۴۰۰ متر باشد.

منابع

https://ganj.irandoc.ac.ir/#/articles/3bfd6a37734eb0ba528661850ff76e60
- پورجعفر، م. و پورجعفر، ع.، ۱۳۹۱. الگوی پیشنهادی محله با مرکزیت مسجد و فضاهای عمومی مورد نیاز در شهر ایرانی اسلامی، مطالعات شهر ایرانی اسلامی، ۳(۱۰)، ۱۵-۲۴.
https://www.sid.ir/paper/472465/fa

- اعرابی، ه.، ۱۳۹۰. بازآفرینی ساختار محله‌های مسکونی با ارزش اجتماعی از طریق تحلیل ریخت‌شناسانه طراحی شهری سنتی ایران؛ پایان‌نامه کارشناسی‌ارشد طراحی شهری، دانشگاه تربیت مدرس، ایران.

- پیرنیا، م.، ۱۳۷۲. معماری اسلامی ایران، تهران: انتشارات دانشگاه علم و صنعت ایران، ۳۷۲ ص.
- تقی‌زاده، ه.، ۱۳۹۱. بررسی روابط مؤلفه‌های رفتار شهروندی سازمانی با رویکرد دیماتل، نشریه علوم رفتاری، ۴(۱۳)، ۸۱-۱۰۱.
<https://www.sid.ir/paper/190482/fa>
- جودت، م.، ۱۳۸۰. معماری پایدار، فصلنامه معماری ایران، ۵، ۵-۱۷.
<https://www.sid.ir/paper/432934/fa>
- حبیبی، م.، ۱۳۷۸. از شار تا شهر، تهران: انتشارات دانشگاه تهران، ۲۵۴ ص.
- حبیبی، س.م. و امیری، م.، ۱۳۹۴. حق به شهر؛ شهر موجود و شهر مطلوب آنچه هست و آنچه باید باشد، پژوهش‌های انسان شناسی ایران، ۵(۲)، ۹-۳۰.
https://ijar.ut.ac.ir/article_59014_62708854040ca7d2fe5cd83acb10a712.pdf
- حسینی، ج.، ۱۳۹۸. حقوق شهروندی و ارتقای حکمرانی مطلوب شهری، راهبردسیاسی، ۳(۹)، ۴۳-۶۲.
http://www.rahbordsyasi.ir/article_110203_817392f84bee2bea34be35cfa2fd3008.pdf
- رستمی، ث.، ۱۳۹۲. حقوق شهروندی و آزادی‌های مشروع، پژوهشنامه فقه اسلامی و تأمین حقوق شهروندی در سایه طراحی یک الگوی با ثبات تقنینی در ایران، مطالعات فقه اسلامی و مبانی حقوق، ۷(۲۸)، ۱۴۱-۱۶۲.
http://fvh.journals.miu.ac.ir/article_1555_6d1bc6e46e50a91aa8b6cae4296c4fe9.pdf
- رفیعیان، م. و الوندی‌پور، ن.، ۱۳۹۴. مفهوم پردازی اندیشه حق به شهر؛ در جستجوی مدلی مفهومی، جامعه‌شناسی ایران، ۱۶(۲)، ۲۵-۴۷.
http://www.jsi-isa.ir/article_21110_daa8cca2c9684dd04cbbc9f535aefcbd.pdf
- زارع، ذ. و ملک پور، ف.، ۱۳۹۵. بررسی عوامل اجتماعی مؤثر بر آگاهی از حقوق شهروندی در بین شهروندان شهر سنجش میزان آگاهی دانشجویان دانشگاه یزد از حقوق و وظایف شهروندی: درک احساس هویت جمعی، مطالعات ملی، ۱۹(۲)، ۹۷-۱۱۲.
http://rjnsq.sinaweb.net/article_95764_206441adb3986e9a7c6970156eb3134.pdf
- سام‌آرام، ع. و برزگر پاریزی، ف.، ۱۳۹۵. بررسی احساس برخورداری از حقوق شهروندی و عوامل اجتماعی مؤثر بر آن در بین جوانان ۱۵-۲۹ ساله شهر سیرجان، برنامه‌ریزی رفاه و توسعه اجتماعی، ۷(۲۷)، ۷۵-۱۱۶.
https://qjds.atu.ac.ir/article_5940_cc3efbf0047142a267dd73e4b562c2f3.pdf
- شهریار، ا.، ۱۳۹۶. ابهامات و موانع قانونی حقوق شهروندی، قانون‌یار، ۴(۴)، ۱۰۹-۱۳۰.
<https://www.sid.ir/paper/259751/fa>
- شیانی، م. و زارع، ح.، ۱۳۹۷. شهروندی شهری: حقوق و تکالیف شهروندان در شهر تهران، برنامه‌ریزی رفاه و توسعه اجتماعی، ۹(۳۴)، ۱۳۶-۹۵.
https://qjds.atu.ac.ir/article_9003_b36ccac150e361eb914e41ae4c805c2d.pdf
- صفایی، ا. و ابراهیمی، ج.، ۱۳۹۶. مقایسه نگرش کارکنان و زندانیان زندان خلخال نسبت به حقوق شهروندی، مطالعات جامعه‌شناسی، ۹(۳۴)، ۶۹-۹۰.
https://journals.iau.ir/article_529181_409f0fe88db29677bd1af3eb1cf25d07.pdf
- صیامی، ق. و باقرزاده، ف. و سپاهی، ا.، ۱۳۹۴. محلات پایدار شهری، الگویی جدید در بازساخت مفهوم محله در ایران نمونه موردی محله اردام در منطقه ۱۰ شهرداری مشهد، جغرافیا و توسعه شهری، ۲(۲)، ۳۹-۵۳.
https://jgusd.um.ac.ir/article_25217_56fd527b04f43fe27326c8e9398b98c4.pdf
- صرافی، م. و توکلی‌نیا، ج.، ۱۳۸۹. بررسی نظری مفهوم محله و باز تعریف آن با تأکید بر شرایط محله‌های شهری ایران، پژوهش‌های جغرافیای انسانی، ۴۲(۷۲)، ۸۳-۱۰۲.
https://jhgr.ut.ac.ir/article_24452_5dc01f8139a906fcc8e0f0f42468ca7a.pdf
- طحان‌نظیف، ه. محمدی احمد آبادی، ح. و مجتهدی، م.، ۱۳۹۵. تأمین حقوق شهروندی در سایه طراحی یک الگوی با ثبات تقنینی در نظام حقوقی ایران، مطالعات حقوق بشر اسلامی، ۵(۱۵)، ۹۳-۱۱۲.
<http://ensani.ir/file/download/article/20180416093512-9840-67.pdf>
- عزیز، م.، ۱۳۸۵. محله مسکونی پایدار: مطالعه موردی نارمک، هنرهای زیبا، ۲۷، ۳۵-۴۶.
https://journals.ut.ac.ir/article_15627_2e7d5b2b7772f5ca70c2a1242a483b70.pdf
- عظیمی‌هاشمی، م. و رضوی‌زاده، ن.، ۱۳۸۹. حقوق شهروندی و فضای شهری، دومین کنفرانس برنامه‌ریزی و مدیریت شهری.
<https://civilica.com/doc/101324/>
- فتحی، م. و مطلق، م.، ۱۳۹۳. بررسی جامعه‌شناختی آگاهی از حقوق شهروندی در بین دانشجویان دانشگاه کردستان سال ۹۴-۹۳، اولین کنفرانس ملی شهرسازی، مدیریت شهری و توسعه پایدار.
<https://civilica.com/doc/361543/>

- فردوسیان، س.، ۱۳۸۸. معیارهای طراحی واحدهای همسایگی معاصر در تهران با توجه به بافت‌های سنتی؛ پایان-نامه کارشناسی ارشد طراحی شهری، دانشگاه تربیت مدرس، ایران.
https://ganj.irandoc.ac.ir/#/articles/80fdb7699f8be753d0ba85a9ccc0eccc
- فکوهی، ن.، ۱۳۸۹. توسعه و انسان شناسی کاربردی، تهران: نشر افکار، ۴۱۶ ص.
- قاضی شریعت پناهی، ا.، ۱۳۹۸. حقوق اساسی و نهادهای سیاسی، چ ۱۵، تهران: میزان، ۶۷۴ ص.
- قانع، ع.، فراقی، ن. و حسینی سعیداوی، ر.، ۱۳۹۸. بررسی مؤلفه‌های گسترش حقوق شهروندی از نگاه دانشجویان دانشکده سما تهران، آفاق علوم انسانی، ۳(۲۹)، ۷۹-۹۴
http://ensani.ir/file/download/article/1572853507-10123-98-178.pdf
- کامیار، غ.ر.، ۱۳۹۲. حقوق شهری و شهرسازی، تهران: انتشارات مجد، چاپ ۵.
- کامیاراد، س.، هداوند، م. و کامیاراد، ص.، ۱۴۰۰. حق بر شهر، پژوهش حقوق عمومی، ۲۲(۷۰)، ۲۵۰-۲۸۲.
https://qjpl.atu.ac.ir/article_12734_1b4d104a3b344b5c67da60dcfd584e1f.pdf
- محمدی فر، ن.، شهرام‌نیا، ام. و مسعودنیا، ح.ح.، ۱۳۹۶. بررسی رابطه میان استیفای حقوق شهروندی با نوع مشارکت Gender/Jarvis-Cloke-Kantor/p/book/9780415415705
- Marshall, G., 1998. Oxford Dictionary of sociology, Oxford University press, 832 p.
https://www.oxfordreference.com/view/10.1093/acref/9780199533008.001.0001/acref-9780199533008
- Macklin, A., 2014. Citizenship Revocation, the Privilege to Have Rights and the Production of the Alien, Queen's LJ, 40(1), 1-54.
https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2507786
- Dorward, S.M., 1997. Inattentive and Contented: Relationship Commitment and Attention to Alternatives. Journal of Personality and Social Psychology, 73(4), 758-766.
http://ruby.fgu.edu/courses/twimberley/10199/psy/inattentive.pdf
- Falk, N. and Carley, M., 2012. Sustainable urban neighborhoods Building Communities, published by the Joseph Rowntree Foundation, York, 79 p. https://jgusd.um.ac.ir
- Helen Jarvis, J.C. and Kantor, P., 2009. Cities and Gender, Published by Routledge, 384 p. https://www.routledge.com/Cities-and-
- سیاسی در شهر اصفهان، جامعه‌شناسی کاربردی، ۲۸(۲)، ۱۴۷-۱۶۲.
https://jas.ui.ac.ir/article_21433_650af46423c28b7890eb61426017c982.pdf
- مفیدی شمیرانی، م. و مضطرزاده، ح.، ۱۳۹۳. تدوین معیارهای ساختار محلات شهری پایدار، باغ نظر، ۱۱(۲۹)، ۵۹-۷۰.
http://www.bagh-sj.com/article_5712_94ca8c9352db6cfd1841f210d7392f69.pdf
- موسوی، ی.، ۱۳۹۲. درآمدی بر بنیادهای نظری حقوق شهروندی در شهر، تهران: پژوهشگاه مطالعات اجتماعی و علوم انسانی، ۱۶۰ ص.
- نوروزی، ر. و بهمن پور، ه.، ۱۳۹۲. معیارهای طراحی محله پایدار با تاکید بر ارزش‌های زیست محیطی، معماری و شهرسازی پایدار، ۱(۲)، ۶۵-۸۰.
https://jsaud.sru.ac.ir/article_177_00df3af490fa83e9004f0027785b0ca1.pdf
- هدایت زاده، ح.، بشیر خداپرستی، ر.، باقری قره بلاغ، ه. و غلامی، م.ر.، ۱۳۹۷. بررسی رابطه بین سرمایه اجتماعی، تعهد شهروندی افراد، و مشارکت اجتماعی با حقوق شهروندی در بین شهروندان شهر سمنان، مطالعات جامعه-شناختی شهری (مطالعات شهری)، ۸(۲۸)، ۱۸۹-۲۱۵.
https://urb.dehghan.iau.ir/article_663455_6ebe96d048d2150b84b9ebee6a85bbf7.pdf